

жет завершується оптимістично, і читач може сподіватися, що з цього хлопчика виросте все ж таки порядна людина. Цього з впевненістю не можна сказати про героя твору Л. Яновської, адже останні слова Івася: “Бог одняв у мене ноги, а нам ще покращало жить...” [7, с. 304] не вселяють віру в світле майбутнє хлопчика. Трагізм життєвої долі цих дітей ще раз підкреслює, що соціальний статус суспільства, в якому вони живуть, знаходиться на низькому рівні. І маленькі громадяни суспільства ціною власного здоров’я спокутують гріхи дорослих.

Ці твори, написані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., пройняті глибоким ліризмом, душевною теплотою, авторським переживанням за долю героїв. І якщо М. Коцюбинський називає Дмитрика “маленьким грішником”, то Івася з оповідання Л. Яновської можна назвати “маленьким мучеником”.

Дещо інше спрямування має оповідання “Опука”, написане у пізніший період творчості. У ньому наявні ознаки поглибленого психологізму. Автор відстежує коливання, які відбуваються у душі головного героя – хлопчика Степана, коли він бажає мати таку ж опуку, як і в його товариша Дмитра. Він вдається до хитрощів, щоб заволодіти іграшкою, проте відчувається ніяково. І зрештою, обдурений, розуміє, що він чинив неправильно і навіть поскаржитись немає кому. У цьому оповіданні Яновська виступає тонким знавцем дитячої психології; у невеликому за обсягом творі сюжет є досить розвиненим, насиченим подіями, але це не завадить на перший план винести саме психологічний бік порушеної проблеми. Авторка, користуючись прийомом художньої деталі, яка вступає в семантичні зв’язки з усім текстом і зумовлює логіку художньої думки, увиразнює ідейний зміст твору.

Дитячі оповідання Л. Яновської сповнені щирістю, добротою. Варто відзначити не лише неабиякий мистецький хист письменниці, а й небайдуже ставлення, співчуття до своїх маленьких героїв. У Л. Яновської є внутрішнє відчуття дитини, любов до неї, глибоке знання її психології, інтересів і прагнень. Тому її твори заслуговують того, щоб зайняли чільне місце в історії української дитячої літератури й увійти до кола читання сучасних дітей та підлітків.

Література

1. Гнідан О.Д., Дем’янівська Л.С., Йолкіна Л.В., Гуляк А.Б. Володимир Винниченко. Грицько Григоренко. Штрихи до портретів. – К.: Вища школа, 1995. – 223 с.
2. Колінько О. Світ дитинства в творчості Степана Коваліва // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. – № 1. – С. 45.
3. Луговий О. Визначне жіноцтво України. – К.: Дніпро, 1994. – 624 с.
4. Насенко М.К. Історія українського літературознавства. – К., 2003. – 360 с.
5. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об’єктів наукового дискурсу // Слово і Час. – 2004. – № 12. – С. 20–21.
6. Шумило Н. Під знаком національної самобутності: Українська художня проза та літературна критика кінця ХІХ – початку ХХ ст. – К., 2003. – 360 с.
7. Яновська Л.О. Твори: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Дніпро, 1991. – 711 с.

УДК 410

ПРОКОФ’ЄВ Г.Л.
(Умань)

РИТОРИЧНЕ ПИТАННЯ ЯК МОВЛЕННЄВА ДІЯ

У статті розглядаються відмінності між класичною та новою риторикою у підході до аналізу процесу спілкування. Визначаються місце риторичного питання в системі питальних висловлень та його прагматичні особливості.

Риторичне питання завдячує своєю назвою слову “риторика” як у суто лінгвістичному розумінні, так і в понятійному, генетичному плані. Визначити однозначно зміст терміну “риторика” важко. Під ним розуміють філологічну дисципліну, яка вивчає засоби художньо-виразного мовлення, семіотичну науку про побудову мовлення на понадфразовому рівні та закони поетичної семантики, а останнім часом і звід дискурсивних правил, які регламентують внесок комунікантів у розмову з позиції її оптимальної побудови – постулатів кількості, якості, релевантності та засобу вираження інформації. Відповідно до цих вимог висловлення має містити саме такий обсяг інформації, який є доцільним для досягнення комунікативної мети його автором, не повинно бути неправдивим або безпідставним. Воно також має відповідати темі діалогу, бути зрозумілим, несуперечливим та чітко сформульованим. Усі свідомі та раціональні, а завдяки цьому, системні ухилення від слідування цим

правилам також варто віднести до сфери інтересів риторики. Це так звані “риторичні фігури”, які реалізують різні типи непрямих значень.

Класична риторика наголошувала на раціональній природі людини та суспільства, розглядаючи при цьому лише один напрямок спілкування – від оратора до аудиторії. Перевага надавалась логічним доказам, при цьому стосунки між оратором та його аудиторією уявлялись антагоністичними, метою спілкування проголошувалось *переконування*. Для сучасної риторики людина є насамперед носієм і передавачем інформації та автором мовленнєвих дій. Вона вважає аксіомою двобічність спілкування, його кооперативний характер. Наголос переноситься на емоційні, психологічні аспекти мовлення. Метою стає власне *комунікація*. [8, с. 40] Нову риторичну характеризують увага до питань нормативності мовленнєвої поведінки, невизнання існування суто констативних висловлень, висунення на перший план питання інтенції.

Риторичне питання поєднує в собі динамічність нової риторики та раціональність риторики класичної, закликаючи одночасно до емоційного та логічного оцінювання подій.

Найбільш яскравою рисою риторичного питання є те, що діалог між автором висловлення і його адресатом має цікаву особливість: в більшості випадків єдиною відповіддю на слова є думки. Навіть якщо уявити собі можливу вербальну відповідь на риторичне питання, побудоване за будь-якою структурною моделлю, то вона буде однозначно короткою. Коли ми запитуємо “*Do we want our school to have a bad reputation?*”, наш адресат вимушений відповісти “*No*”. На питання “*What kind of parent allows her ten year old child to be out until 2:00 in the morning?*” ми відповідаємо “*A bad one*”. Лексичне наповнення відповіді не має принципового значення, оскільки адресат не обов’язково її вербалізує – питання ніби саме відповідає на себе, воно постачає інформацію, замість того, щоб її вимагати. Риторичне питання ставиться таким чином, щоб адресат не міг не погодитись з автором або погодитись з ним лише частково. Відповідь “*Maybe*” так само руйнує риторичний характер питання “*Is anyone going to vote for this party?*”, як і відповідь “*Yes*”. Аналогічно цьому питання “*Who else can become President?*” втрачить риторичний зміст, якщо реакцією на нього буде “*Candidate for the opposition*” або “*I don’t know*”. Таким чином, риторичне питання є спільною дією комунікантів, і для його успішності потрібна свідомо діяльність обох. Проте слід пам’ятати, що риторичне питання, при всій своїй прагматичній потужності, залишається риторичною фігурою, його автору варто цінувати увагу та співпрацю адресата і використовувати цей засіб економно та обов’язково влучно.

Різні типи питань відповідають різним комунікативним цілям, обслуговуючи різні мовленнєві ситуації. Орієнтуючись на знання автора щодо ситуації, Ференц Кіфер виділяє чотири типи ситуацій питання:

1. Автор не знає відповіді, але вважає, що адресат її знає. Сюди належать так звані “інформативні” питання про відповідність дійсному стану справ, запити про думку, дозвіл, підтвердження, пораду тощо.
2. Ні автор, ні адресат не знають відповіді, і автор знає, що адресат не знає відповіді. Це так звані “проблемні” питання.
3. Автор знає відповідь, але він не переконаний у тому, чи знає її адресат. Ця ситуація стосується “екзаменаційних” питань.
4. Як автор, так і адресат знають відповідь, і автор знає, що адресат знає відповідь. Сюди віднесені питання-відлуння, риторичні питання та питання-вигуки, які пов’язані з ментальним або емоційним станом автора і не є справжніми питаннями [6, с. 162–163].

Найочевиднішою семантичною рисою риторичного питання вважають його відношення до фактору “позитивності-негативності”: воно перетворює позитивне питання у негативне ствердження, а негативне питання – у ствердження позитивне [11, с. 115], або призводить до заперечення пресупозиції висловлення [1, с. 128].

Станімір Ракіч також пов’язує зміст риторичного питання з повідомленням про стан справ, яке лежить в його основі. На його думку, автор риторичного питання висловлює ствердження і закликає адресата погодитись з його відповідністю змісту [9, с. 704].

Коли розглядаються прагматичні аспекти риторичних питань, то їх відносять до засобів, які підсилюють іллокутивну силу мовленнєвого акту [4, с. 170], мають силу вигуку [5, с. 9] або переконливого ствердження [4, с. 172]. Лорі Карлсон називає риторичне питання еротетичним двійником саркастичного (або іронічного) ствердження [1, с. 126]. З останнім спостереженням важко погодитись, тому що риторичне питання може бути двійником як іронічного, так і неіронічного висловлення. Розглянемо такі ситуації:

“*He’s helped me a lot. Can a man be better?*”

“*He hasn’t even opened the door. Can a man be better?*”

В обох прикладах питання є риторичними, але тільки (2) є одночасно з цим та іронічним, оскільки в його основі лежить іронічне ствердження.

Ференц Кіфер відокремлює так звані “справжні” (genuine) риторичні питання, які взагалі не передбачають адресата, або, принаймні, відповіді [7, с. 190].

Отже, ефект риторичного питання досягається тільки непрямим шляхом, оскільки адресат не повинен відповідати на нього. На перший погляд, автор риторичного питання очікує на відповідь, як у звичайному інформативному питанні. Однак це не зовсім так. Риторичне питання – це не настільки запитання, наскільки виклик, не стільки запит про інформацію або її підтвердження, скільки вираження відношення до стану справ і заклик до адресата розділити це відношення. За такого підходу, в якості риторичного може виступати питання будь-якого структурного типу.

Риторичне питання важко віднести до певного типу мовленнєвих дій. Якщо виходити з того, що питальна форма є в цьому випадку носієм констативного значення, то його можна вважати непрямим мовленнєвим актом, який має подвійну іллокутивну силу – директивну, властиву питанню, і констативну, характерну для ствердження, наприклад: “*Who’s a lovely baby*” ↔ “*You’re a lovely baby*” [10, с. 477]. Проте цим спостереженням актомовленнєвий потенціал риторичного питання не вичерпується. Констативні за прагматичним змістом питальні висловлення у певному контексті набувають властивостей директивних або комісивних мовленнєвих актів, наприклад:

ІНТЕРОГАТИВ → КОНСТАТИВ → ДИРЕКТИВ

“*Are we going to let them to do it to us?*” → “*We aren’t going to let them do it to us.*” → “*Let’s not allow them to do it to us.*”

ІНТЕРОГАТИВ → КОНСТАТИВ → КОМІСИВ

“*What’s the use of asking her?*” → “*It’s no use asking her.*” → “*I’m not going to ask her.*”

Іноді констативне заперечення взагалі не бере участі у створенні комунікативного смислу риторичного питання, наприклад:

ІНТЕРОГАТИВ → ІНТЕРОГАТИВ → ДИРЕКТИВ

“*Have you lost your tongue?*” → “*Why you don’t say anything?*” → “*Say something!*”

Отже, актомовленнєвий статус риторичного питання потребує подальшого вивчення.

Серед комунікативних функцій, які виконує риторичне питання, слід першою назвати аргументативну функцію. Крім того, воно має апелятивну функцію, яка полягає в приверненні та утриманні уваги, а також контактну функцію, оскільки передбачає схожість емоційних ціннісних орієнтирів автора і аудиторії. Комунікативні переваги риторичного питання роблять його ефективним засобом аргументації в політичних промовах, мові церкви, рекламі тощо [2, с. 63].

Завдяки риторичному питанню автор висловлення обходить необхідність проголошувати загальновідомі істини, таким чином зменшуючи комунікативну дистанцію між собою і адресатом, у якого складається ілюзія його власної активної участі в процесі оцінювання, насправді ж, він потрапляє в пастку і повинен далі грати за дискурсивними правилами. Риторичне питання, практично нав’язуючи думку автора адресату, примушує його повірити в те, що він робить висновки сам, оскільки знає відповіді на всі запитання. Саме тому риторичне питання вважається важливим засобом аргументації і переконування ще з античних часів.

Давньоримський теоретик мистецтва риторики Марк Фабій Квінтіліан розглядав його як своєрідне “питання–відповідь”, на яке важко відповісти “Так” або “Ні”, бо, по-перше, воно відповідає саме на себе, по-друге, його істинність не можна поставити під сумнів і, по-третє, на відповідь ніхто і не чекає. На його думку, риторичне питання найчастіше виражає ненависть, обурення, почуття жалю, здивування, а також підсилює виражену думку [6, с. 173]. Якщо звичайне питання, як усім відомо, є найкращим засобом розпочати діалог, то риторичне питання – непоганий спосіб вчасно його завершити. Чи з цим можна не погодитись?

Література

1. Carlson L. Dialogue Games: An Approach to Discourse Analysis. – Dordrecht: Reidel, 1983. – 317 p.
2. Cornilescu A. Remarks on Rhetorical Questions // Analele Universitatii Bucuresti. – 1982. – Anul. 31. – P. 81–83.
3. Fahnestock J., Secor M.A. Rhetoric of Argument. – New York: Random House, 1982. – 352 p.
4. Holmes J. Modifying Illocutionary Force // Лінгвістичні питання: Аспекти варіативності мови. – К: Вища школа, 1993. – С. 165–187.
5. Hudson R.A. The Meaning of Questions // Language. – 1975. – № 5. – P. 1–31.

6. Kiefer F. Questions and Attitudes // Crossing the Boundaries of Linguistics. – Vol. 13 – Reidel Publishing Company, 1981. – P. 159–176.
7. Kiefer F. Yes – No Questions as Wh – questions // Лінгвістичні питання: Аспекти варіативності мови. – К: Вища школа. 1991. – С. 189–207.
8. Lunsford A.A., Ede L.S. On Distinctions between Classical and Modern Rhetoric // Essays on Classical Rhetoric and Modern Discourse. – Carbondale, 1984. – P. 37–49.
9. Rakic S. Serbo-croatian Yes/No Questions and Speech Acts // Journal of Pragmatics. – 1984. – Vol. 8. – № 5/6. – P. 693–713.
10. Turner G.W. Stylistics // Лінгвістичні питання: Аспекти варіативності мови. – К: Вища школа, 1995. – С. 7–20.
11. Swan M. Practical English Usage. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 654 p.

УДК 82.091

ПУПУРС І.В.
(Київ)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІМІДЖ РОМАНТИЗОВАНОГО ЄГИПТУ (на матеріалі англійської, французької, російської, української поезії та прози XIX ст.)

У цьому імагологічному дослідженні зафіксовані й частково проілюстровані першорядні складові європейського іміджу романтизованого Єгипту (на матеріалі англійської, французької, російської, української поезії та прози XIX ст., приналежної до романтичного напрямку).

Історія і культура Єгипту вже багато століть підряд приваблює світову спільноту, передусім науковців і митців Європи. При цьому європейці не тільки розкопували міста стародавніх єгиптян, досліджували їхні піраміди, гробниці, папіруси та ін., а разом з тим створювали й популяризували власні Єгипетські світи, як-от романтизований Єгипет.

Саме в XIX ст., особливо в добу романтизму, цікавість до країни великого Нілу підвищилася, що було перш за все обумовлено декількома вагомими причинами, серед яких єгипетська Наполеонівська воєнна компанія (1798–1801 рр.), розшифровка ієрогліфів Ж.-Ф. Шампольоном молодшим (1822 р.), спорудження Суецького каналу (1869 р.) тощо. Статті про Єгипет заповнили сторінки тогочасної преси, спричинивши як бум подорожей до країни пірамід, так і своєрідну прикладну єгипетоманію – популярними стали архітектурні споруди, меблі, посуд у єгипетському стилі.

Мета цього *імагологічного дослідження* проінформувати про першорядні складові образів (іміджів) Єгипту, сфантазовані в англійській, французькій, російській, українській поезії та прозі XIX ст., приналежній до романтичного напрямку.

Європейська єгиптологічна література доби романтизму налічує близько сотні текстів прозового й поетичного характеру. Основними об'єктами пропонованого компаративного аналізу стануть лише деякі з них, але в контексті романтичного орієнталізму чимось оригінальні й знакові в більшому чи меншому культурницькому масштабі: англійський – “Гебір...” (“Gebir: A Poem in Seven Books”, 1798) В. Лендора; французькі – “Подорож з Парижу в Єрусалим і з Єрусалиму в Париж” Ф.-Р. де Шатобріана (“Itinéraire de Paris a Jérusalem et de Jérusalem a Paris”, 1811), “Ісіда” (“Isis”, 1845), “Подорож на Схід” (“Voyage en Orient”, 1851), “Гор” (“Horus”, 1854) Ж. де Нерваля, “Ніжка мумії” (“Le Pied de Momie”, 1840), “Ніч Клеопатри” (“Une Nuit de Cléopâtre”, 1845), “Сфінкс” (“Le Sphinx”, 1852), “Ностальгія обелісків” (“Nostalgies d’Obélisques”, 1852), “Роман мумії” (“Le Roman de la Momie”, 1858), “Подорож до Єгипту” (“Voyage en Egypte”, 1869) Т. Готьє; російські – “Клеопатра” (“Клеопатра”, 1824) О. Пушкіна, “Мікерія, Лілія Нілу” (“Микерия, Нильская Лилия”, 1845) О. Сенковського; українські – “Марія” (1859) Т. Шевченка, “Клеопатра” (1887) І. Воробкевича.

Слід зазначити, що, крім В. Лендора, О. Пушкіна, Т. Шевченка й І. Воробкевича, всі інші перераховані письменники були в Єгипті. 13 липня 1806 р. розпочалася легендарна подорож Ф.-Р. де Шатобріана з Парижу до Єрусалиму через Італію, Грецію, Туреччину, Родос, Яффу, а маршрут його зворотного шляху додому пролягав саме через Єгипет і Туніс. О. Сенковський, ще дев'ятнадцятирічним студентом, був командирований Віленським університетом до Близького Сходу задля пошуку матеріалів стосовно польсько-турецьких історичних взаємовідносин. Більшу частину цього відрядження (1819–1821 рр.) О. Сенковський провів у Єгипті, де досконало вивчив арабську мову, познайомився з історією й культурою цього північно-африканського регіону. Ж. де Нерваль у 1843 р. під час мандрівки азіато-африканськими середземноморськими територіями відвідав єгипетський край. У 1869 р. Т. Готьє приїздив до Єгипту на церемонію відкриття Суецького каналу.